

Modernisering van het hoger onderwijs in Europese context anno 2021

Nederlandse team van Bologna Experts¹

Samenvatting

In deze notitie wordt geschetst hoe de actuele ontwikkelingen in de modernisering van het hoger onderwijs in Europa voortkomen uit de gedeelde waarden die in 1998 de basis vormden voor de start van het Bologna Proces. De notitie bepleit dat het daarom goed zou zijn als iedereen die werkzaam is in het hoger onderwijs de Bologna instrumenten en principes als leidraad gebruikt bij het uitwerken en implementeren van nieuwe initiatieven.

Ter inleiding

Door de COVID-19 pandemie is er alle aanleiding om opnieuw kritisch te kijken naar de wijze waarop hoger onderwijsinstellingen hun onderwijs organiseren en met internationalisering omgaan. Door de nood gedwongen is het reguliere fysieke onderwijs in maart 2020 met meer of minder succes grotendeels verplaatst naar online platforms. Dit heeft betrokkenen bewust gemaakt van de mogelijkheden die online onderwijs biedt, maar heeft ook de beperkingen zichtbaar gemaakt.

Tijdens de jongste conferentie van de ministers van onderwijs van de landen die deelnemen aan het Bolognaproces, gehouden in Rome in november 2020, is expliciet aandacht gevraagd voor de effecten van een aantal belangrijke maatschappelijke ontwikkelingen, zoals de effecten van de digitalisering van de samenleving en de 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG - *Sustainable Development Goals*), opgesteld door de Verenigde Naties.

In maart 2021 is het nieuwe Erasmus+ Raamwerkprogramma gelanceerd. Als onderdeel hiervan heeft de Europese Commissie het *European Universities Initiative* ontplooid om de onderlinge samenwerking van Europese universiteiten te versterken. Er is verder opnieuw aandacht gevraagd voor het belang van levenslang ontwikkelen (Lifelong Learning) door de introductie van *micro-credentials*.

Al deze onderwerpen leveren discussie en vragen op binnen en tussen hoger onderwijsinstellingen, zowel in nationaal als internationaal verband. Reden voor het Nederlandse team van Bologna Experts om deze onderwerpen nog eens op een rijtje te zetten. Daarbij wordt de nadruk gelegd op de actuele situatie, maar is er ook oog voor hoe een en ander zich gedurende

¹ Deze notitie is voorbereid door Inge Broekman, Robert Wagenaar en Els van der Werf met steun van de overige leden van het Nederlandse team van Bologna Experts. Dit team bestaat momenteel uit de volgende vertegenwoordigers vanuit het Nederlandse HO (in alfabetische volgorde): Eltjo Bazen (Hogeschool Utrecht); Anja Brandsma-Dieters (NHL Stenden); Inge Broekman (Universiteit Twente); Leonard van der Hout (Hogeschool van Amsterdam); Fred Jonker (Wageningen Universiteit); Guido van Leerzem (Universiteit Tilburg); Anke Thijsen (Saxion Hogeschool); Robert Wagenaar (Rijksuniversiteit Groningen); Els van der Werf (Hanzehogeschool Groningen). Daarnaast zijn ook José Ravenstein, coördinator, Sophia Tsaldari, secretaris) Bas Wegewijs (Nuffic) en Antonia Vegt, Thomas van der Meer (ISO) en Jasper Kars (LSVB).

de afgelopen decennia heeft ontwikkeld. We hopen dat de notitie de lezer zal helpen om diverse ontwikkelingen beter te kunnen plaatsen en inschatten.

Hervorming van het hoger onderwijs

De aanleiding voor de ondertekening in 1998 van de Sorbonne Verklaring door de ministers van onderwijs van de vier grootste EU-lidstaten was tweeledig: de grote zorg over de concurrentiepositie van het Europese hoger onderwijs in wereldperspectief en de kwaliteit en relevantie van dat onderwijs voor economie en maatschappij in de betrokken landen. De verklaring sloot aan bij een zorg die in de jaren daarvoor al was uitgesproken door de Europese Commissie, dat het aangeboden onderwijs in onvoldoende mate inspeelde op de overgang van een industriële naar een kenniseconomie.

De Sorbonne Verklaring vormde een jaar later de aanleiding voor de ondertekening van de Bologna Verklaring door 29 (potentiële) EU-lidstaten en de start van het Bolognaproces: een proces dat expliciet tot doel had en heeft om te komen tot een Europese Hoger Onderwijsruimte (*EHEA - European Higher Education Area*), als antwoord op de geschetste uitdagingen.

Kern van het Bolognaproces zijn drie verplichtingen waaraan inmiddels 49 Europese landen zich hebben gecommitteerd:

1. de invoering van een drie cycli systeem (bachelor-master-doctoraat/PhD). Dit model is wereldwijd leidend, waardoor ook samenwerking buiten Europa wordt gefaciliteerd. Inmiddels heeft de Associate degree binnen dit systeem een eigen plaats verworven, hoewel deze niet in alle landen dezelfde is.
2. onderlinge erkenning van studieprestaties en kwalificaties door hoger onderwijsinstellingen en
3. het gebruik van adequate kwaliteitszorginstrumenten.

In het eerste decennium ontwikkelde het Bolognaproces momentum; het proces kreeg volop aandacht in de media, stond hoog op de politieke agenda en op die van hoger onderwijsinstellingen. Na ruim 20 jaar Bolognaproces moeten we echter vaststellen dat de oorspronkelijke belangstelling voor het proces fors lijkt te zijn afgenomen. Een van de belangrijkste redenen hiervoor is dat een aantal verworvenheden van het Bolognaproces gemeengoed zijn geworden (in Nederland bv. door opname in de WHW van het gebruik van ECTS studiepunten in het hoger onderwijs, de invoering van de drie cycli structuur, en de verplichte uitreiking van het diplomasupplement). Daardoor is bij velen de indruk ontstaan dat het Bolognaproces is afgerond. De nog niet gerealiseerde voornemens binnen het Bolognaproces lijken daardoor naar de achtergrond verschoven te zijn.

Ondertussen vragen nieuwe initiatieven onze aandacht. Zo is daar het initiatief van de Franse president Emmanuel Macron, dat is omarmd door de Europese Commissie, om te komen tot zgn. *European Universities*. Daarnaast wordt er veel belang gehecht aan een ogenschijnlijk nieuw fenomeen, *micro-credentials*, een vorm van certificering van voltooide

onderwijseenheden, passend bij de flexibilisering van onderwijs en inspeland op de noodzaak van levenslang ontwikkelen in een steeds dynamischer wordende arbeidsmarkt en samenleving. Ogenscheinlijk omdat al aan het einde van de vorige eeuw door de Europese Commissie het concept van *Lifelong Learning* is geïntroduceerd.

2021: een hernieuwde start

Het is niet te gewaagd te stellen dat in 2021 een hernieuwde start is gemaakt met het Bologna-proces en de daarmee directe verbonden verdere modernisering van het hoger onderwijs. De belangrijkste redenen hiervoor zijn het aanscherpen van de Bologna-doelstellingen in het *Rome Ministerial Communiqué* (2020) en de lancering van het nieuwe zevenjarige kaderprogramma Erasmus+ (2021-2027). Het *Rome Ministerial Communiqué* zet in op een hoger onderwijsruimte die inclusief en innovatief is en onderlinge verbondenheid laat zien om de Duurzame Ontwikkelingsdoelen 2030. Er wordt een significante bijdrage verwacht van het hoger onderwijs aan de digitaliseringsagenda, de vergroening van de economie, en de versterking van de sociale dimensie door expliciete aandacht voor inclusie. De innovatie van het hoger onderwijs wordt vormgegeven door o.a. het onderzoek naar en de invoering van *micro-credentials* en de actualisering van onderwijsvisies die de student-gerichte benadering en de actieve leer- en werkomgeving tot doel hebben. Versterking van internationale verbondenheid wordt vormgegeven met behulp van fysieke en virtuele mobiliteit, maar ook door de permanente aandacht voor de internationale dimensie van het onderwijs, bv. door *Internationalisation at Home*.

Het realiseren van deze structurele hervormingen en verbeteringen is ook het doel van het Erasmus+ actieprogramma van de Europese Commissie. Er is significante overlap tussen de doelstellingen van het Bologna-proces (de ontwikkeling van een Europese hoger onderwijsruimte (EHEA)) en die van de EC (de ontwikkeling van een Europese onderwijsruimte (EEA) per 2025). Deze laatste ruimte is mede gebaseerd op de filosofie van het *European Qualifications Framework for Lifelong Learning*, dat alle onderwijsniveaus omvat en met elkaar verbindt en daarmee veel breder en ambitieuzer is dan de EHEA. In de bijlage is een tabel opgenomen waarin de samenhang tussen de verschillende beleidslijnen is weergegeven.

Hernieuwde aandacht

De recente ontwikkelingen vragen om hernieuwde aandacht van een brede groep van medewerkers binnen het hoger onderwijs, niet alleen in Nederland, maar ook in de overige 'Bolognalanden'. Uit onderstaand overzicht van onderwerpen die nauw verbonden zijn met internationale samenwerking en de hervorming van het hoger onderwijs valt op te maken dat er nog steeds sprake is van een aanzienlijk aantal aandachts- en knelpunten.

Kennis van en ervaring met de ontwikkelingen in het kader van het Bologna-proces zijn belangrijk om de recente ontwikkelingen te kunnen duiden en daarop adequaat te kunnen inspelen. De documenten rondom het *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)*, het *Qualifications Framework for the European Higher Education Area (EHEA)* en de

European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG) horen op het bureau van elke beleidsmedewerker en bestuurder in het hoger onderwijs om regelmatig te worden geraadpleegd. Kennis van de inhoud van de *Lisbon Recognition Convention* en van de rol en inhoud van het Diplomasupplement (DS) mag worden verwacht van leden van Examencommissies.

Verder zou gebruik moeten worden gemaakt van een geïnformeerde groep van ervaren collega's, zoals het Nederlandse team van Bologna Experts. Het team heeft recentelijk de zgn. Bologna module ontwikkeld, dat belangstellenden de gelegenheid biedt om kennis te nemen van diverse aspecten van het Bolognaproces.

Hieronder gaan we uitgebreider in op een aantal belangwekkende onderwerpen. We hopen hiermee de samenhang tussen verschillende politieke en sociale thema's te verduidelijken en te schetsen welke punten de aandacht verdienen van (beleids)medewerkers binnen OCW, de koepelorganisaties, en de hoger onderwijsinstellingen, dat is management op alle niveaus, beleidsstaf, docenten en studenten.

1. De rol van het Erasmus+ programma en het *Erasmus Charter for Higher Education*

Bij de start van het vorige Erasmus+ programma (2014-2021) werd het zogenaamde *Erasmus Charter for Higher Education (ECHE)* geïntroduceerd. Het hebben van een ECHE werd een voorwaarde voor hoger onderwijsinstellingen om deel te kunnen nemen aan het Erasmus+ Programma. Bij de start van het nieuwe Erasmus+ programma (2021-2027) dienden alle hoger onderwijsinstellingen opnieuw een ECHE te verwerven.

Het ECHE moet worden gezien als een kwaliteitslabel, dat de EC de zekerheid biedt dat een hoger onderwijsinstelling in een zgn. programmaland in staat moet worden geacht om met succes internationale samenwerkingsactiviteiten in het kader van het Erasmus+ programma uit te voeren. Het ECHE kent een set van principes waaraan een onderwijsinstelling die Erasmus+ subsidie wil ontvangen dient te voldoen.

Door in het ECHE een aantal afspraken (bv. afspraken m.b.t. het gebruik van Bologna instrumenten) op te nemen in het ECHE, wordt de implementatie van het Bolognaproces binnen de hoger onderwijsinstellingen ondersteund. In de nieuwste versie van het ECHE is een aantal nieuwe elementen opgenomen, zoals digitalisering, inclusie en duurzaamheid.

Relevante documenten:

- *Erasmus Charter for Higher Education 2021-2027 Guidelines:*
https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/erasmus-charter-higher-education-2021-2027-guidelines_en

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Er is binnen hoger onderwijsinstellingen nog onvoldoende bewustzijn over de verplichtingen die men door ondertekening van het ECHE is aangegaan.
- Wanneer een hoger onderwijsinstelling niet voldoet aan de eisen, zoals verwoord in het ECHE, dan heeft het Nationaal Agentschap Erasmus+ niet de bevoegdheid om het ECHE bij de hoger onderwijsinstelling weg te halen en daardoor verdere deelname aan het Erasmus+ programma onmogelijk te maken.
- De implementatie van het *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)* is nog niet voltooid. In Nederland is het gebruik van *ECTS credits* weliswaar in de WHW verankerd, maar andere onderdelen van ECTS, zoals de *ECTS Course Catalogue* en het gebruik van *ECTS Grading Tables*, zijn nog niet en/of niet op de juiste wijze geïmplementeerd.

2. European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)

Het ECTS is sinds 1989 ontwikkeld als ‘transfersysteem’, en sinds 2005 een volwaardig overdrachts- en accumulatiesysteem, dat een van de basiselementen vormt van het hervormingsproces van het Europese hoger onderwijs. Ontwikkeld door de Europese Commissie, samen met experts uit het hoger onderwijs, is het sinds 2015 een formeel instrument van Bologna en de EHEA.

ECTS is een systeem dat gebaseerd is op de gemiddelde studielast van studenten in relatie tot de beoogde en gerealiseerde leeruitkomsten (*learning outcomes*). ECTS kent een aantal centrale kenmerken (*features*) die ook de basis vormen voor het in Nederland gehanteerde systeem.

- *ECTS credits*

In ECTS omvat een volledig studiejaar 1500-1800 uur, dat is 25 tot 30 uur voor 1 *ECTS credit* of studiepunten. In de Nederlandse WHW is vastgelegd dat een academisch jaar 1680 uur representeert en dat 1 *ECTS credit* gelijk staat aan een studiebelasting van 28 uur.

Ten onrechte wordt in Nederland vaak gesproken van *EC's* of *European credits*. Dit is feitelijk onjuist en in internationale context verwarrend.

- *ECTS Course Catalogue*

De *ECTS Course Catalogue* is een onderwijscatalogus die het totale onderwijsaanbod van een HO instelling beschrijft op drie niveaus: a) informatie over de instelling; b) informatie over alle opleidingen die een instelling aanbiedt; c) informatie over alle individuele leeenheden (*learning units*), waaruit opleidingen zijn opgebouwd.

De *ECTS Course Catalogue* staat op de website van een instelling en is dus voor iedereen in te zien. De informatie in de *ECTS Course Catalogue* wordt (ook) aangeboden in een *widely-spoken language* (doorgaans Engels)

- *ECTS Grading Tables*

Een *ECTS Grading Table* biedt een overzicht van de statistische verdeling van studieresultaten die zijn toegekend aan studenten in een bepaald vakgebied, in een bepaalde periode. Het doel

van de *ECTS Grading Table* is om inzicht te bieden in de cijfercultuur van een instelling/programma. *ECTS Grading Tables* kunnen ook worden gebruikt voor de conversie van cijfers.

Relevant document:

- *ECTS Users' Guide*
<https://op.europa.eu/nl/publication-detail/-/publication/da7467e6-8450-11e5-b8b7-01aa75ed71a1>

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Het correct formuleren van leeruitkomsten op het niveau van het programma en van de onderwijseenheden (zie ook 4. Kwalificatie (referentie) raamwerken.
- Integraal opnemen van de programmaleeruitkomsten in het diplomasupplement
- Afwijkende omvang / lengtes van bachelor en master programma's (eerste en tweede cyclus)
- Flexibiliteit van onderwijsprogramma's (zie ook 9. *Micro-credentials*)
- Inrichting van de onderwijscatalogus en de te hanteren taal
- Vergelijkbare en evenwichtige studielast
- Gebruik van het ECTS-cijfer conversie model

3. Mobiliteit: fysiek en virtueel

Vanaf 1987 is invulling gegeven aan fysieke mobiliteit door middel van het Erasmus-programma en opvolgers. Hoewel het Erasmus-programma zich heeft ontwikkeld tot een overweldigend succes in termen van maatschappelijk belangstelling en ook in aantallen studenten die in een ander land een deel van hun opleiding hebben gevolgd (reguliere colleges en beroepsoriënterende stages), zijn de oorspronkelijke beoogde aantallen niet gehaald. Niet verwonderlijk, omdat het percentage van studenten dat internationale ervaring zou moeten opdoen ook wel erg ambitieus was.

Hoewel daadwerkelijke mobiliteit niet meer valt weg te denken in de Europese HO context, is er als alternatief ook belangstelling ontstaan voor de gedachte 'internationale ervaring' op te doen binnen de context van de 'eigen' instelling. We spreken in dit kader van *Internationalisation at Home*. Internationalisering is sterk verbonden met het ontwikkelen van kennis en inzicht in en waardering voor andere culturen. Dit geldt voor andere landen maar ook het verbindende Europese gedachtengoed. Immers zo is de gedachte, we leven met elkaar in een multiculturele samenleving.

Door de zorgen over duurzaamheid en de ontwikkeling van een *green economy*, alsook de jongste Covid-19 ervaringen, heeft *Internationalisation at Home* een nieuwe impuls gekregen. Dit geldt niet alleen voor de fysieke *international classroom*, maar ook voor de digitale vorm hiervan. In het laatste kader zijn en worden voortdurend interessante initiatieven ontwikkeld.

Relevante documenten:

- laH pagina's van de Nuffic: [Internationalisation at home in het hoger onderwijs | Nuffic: https://www.nuffic.nl/onderwerpen/internationalisation-home/internationalisation-home-in-het-hoger-onderwijs](https://www.nuffic.nl/onderwerpen/internationalisation-home/internationalisation-home-in-het-hoger-onderwijs)
- KA3 Erasmus+ Forward Looking Cooperation Project EVOLVE - Evidence-Based Online Learning through Virtual Exchange: <https://evolve-erasmus.eu>)

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- De kennisdeling met betrekking tot nieuwe initiatieven op het gebied van Internationalisation at Home, international classroom en blended and virtual exchange verdient voortdurende aandacht.
- Professionalisering van medewerkers op bovengenoemde onderwerpen.

4. Kwalificatie (Referentie) Raamwerken

De kwalificatieraamwerken vormen de basis voor (de hervorming van) de Europese Hoger Onderwijs Ruimte. We onderscheiden hier de Europese 'overarching frameworks', de nationale raamwerken, sectorale raamwerken en disciplinaire raamwerken.

In Europa bestaan er twee overkoepelende raamwerken: het *Qualifications Framework for the European Higher Education Area*, dat de uitkomst is van het Bolognaproces en dat de zgn. Dublin-descriptoren als basis heeft, en het *European Qualifications Framework for Lifelong Learning* van de Europese Commissie, dat alle onderwijs omvat. De filosofie van beide raamwerken verschilt. Het eerste heeft zgn. 'stand alone' descriptoren die zich richten op het onderwijsproces, waarbij vijf dimensies worden onderscheiden voor zowel de associate degree, de bachelor als de master. Deze dimensies zijn in het kort: (1) kennis en Inzicht; (2) toepassen kennis en inzicht; (3) verzamelen en beoordelen informatie; (4) communicatie; (5) leervermogen.

Voor het tweede raamwerk geldt dat de descriptoren voortbouwen op die van eerdere niveaus en het zich richt op de uitkomsten van het leerproces. Het maakt onderscheid tussen drie typen van descriptoren, kennis, vaardigheden en autonomie en verantwoordelijkheid, waarbij de laatste het hoogste competentie niveau is.

Kwalificatieraamwerken zijn belangrijk omdat zij de basis vormen voor het formuleren en ook monitoren van programma-leeruitkomsten en die van in individuele onderwijseenheden, inclusief micro-credentials. In dat opzicht zijn speciaal van belang de sectorale, maar vooral de disciplinaire kwaliteitsraamwerken. Deze raamwerken zijn een belangrijk hulpmiddel bij het formuleren van programmaleeruitkomsten. Ze zijn opgesteld door een internationale groep van vakspecialisten. Het Erasmus+ project geeft voorbeelden van kwalificatie referentie raamwerken als ook zgn. templates.

Relevante documenten:

- *Qualifications Framework for the European Higher Education Area:* http://ecahe.eu/w/index.php/Framework_for_Qualifications_of_the_European_Higher_Education_Area
- *European Qualifications Framework for Lifelong Learning:*
- *Measuring and Comparing Achievements of Learning Outcomes in Higher Education in Europe:* <https://www.calohee.eu>.

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Kennis over kwalificatieraamwerken in het hoger onderwijs, zowel de overstijgende Europese raamwerken als de nationale raamwerken, is doorgaans beperkt tot een kleine groep medewerkers binnen een hoger onderwijsinstelling.
- Hoe kunnen nut en noodzaak van de kwalificatieraamwerken meer bekendheid krijgen bij een brede groep van docenten en onderwijsontwikkelaars?
- De rol van kwalificatie referentieraamwerken op discipline / opleidingen niveau wordt nog onvoldoende onderkent. Dit betreft in het bijzonder de *benchmark statements* geproduceerd door de *Quality Assurance Agency* in het Verenigd Koninkrijk (https://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/subject-benchmark-statements/subject-benchmark-statements.pdf?sfvrsn=1656ff81_41) en de *Tuning / CALOHEE* referentie documenten.

5. Externe en Interne Kwaliteitszorg

Het ontwikkelen van vertrouwen tussen HO instellingen wordt gezien als cruciaal voor internationale samenwerking. Om dat vertrouwen een goede basis te geven zijn er instrumenten ontwikkeld om te garanderen dat onderwijs – programma's en onderwijseenheden – voldoen aan minimum standaarden. Het belangrijkste document in deze is de Bologna tool *European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG)*. Het maakt onderscheid tussen interne en externe kwaliteitszorg. Kwaliteitszorginstellingen en Hoger Onderwijs Instellingen worden geacht als onderdeel van het Bologna Proces uitvoering te geven aan de ESG.

Nederland hanteert een complex extern kwaliteitszorgsysteem door instellingsaccreditatie te combineren met programma-accreditatie. Het neemt hierdoor in internationale context een bijzondere positie in.

Relevante document:

- *European Standards and Guidelines for Quality Assurance:* https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/11/ESG_2015.pdf

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Helder beschrijven hoe de kwaliteitszorg binnen een instelling en op programma-niveau is georganiseerd. Transparantie aangaande kwaliteitszorginstrumenten en de uitkomsten verdient (blijvende) aandacht.
- Hoewel er voor Nederland vanuit mag worden gegaan dat de ESGs zijn geïmplementeerd, geldt dat nog niet (in de volle omvang) voor veel andere Europese landen. Dit zet druk op de erkenning van elders gevolgde studieonderdelen.
- Voorkomen dat kwaliteitszorg leidt tot een te bureaucratisch proces. Dit vereist dat kosten/inzet en opbrengst voortdurend met elkaar in evenwicht zijn.
- Bevorderen dat kwaliteitszorg geen papieren exercitie is, maar duidelijke meerwaarde heeft voor het op peil houden en eventueel verbeteren van het onderwijs.
- Zorgdragen voor studenteninbreng bij programmaontwikkeling en verbetering.
- Adequate kwaliteitszorg met betrekking tot werkgerelateerd leren. Zie hiervoor 11. Werkgerelateerd Leren.

6. Automatische erkenning van studieprestaties

Op 26 november 2018 hebben de EU lidstaten een *EU Council Recommendation on promoting automatic mutual recognition of higher education and upper secondary education and training qualifications and the outcomes of learning abroad* aanvaard.

Erkenning van elders met succes gevolgde onderwijsprogramma's of delen daarvan, bijvoorbeeld modules en eenheden, is een centraal aandachtspunt in het kader van de internationalisering van onderwijs. Dit om te voorkomen dat oneigenlijke barrières worden opgeworpen of er sprake is van onnodige studievertraging.

In de beleidsdocumenten van de EC wordt gesproken over *automatic recognition*, hetgeen de indruk kan wekken dat er geen of weinig zeggenschap is van de betrokken hoger onderwijsinstellingen. Dit is niet correct. In het kader van het Bologna Proces is afgesproken dat bachelor programma's in beginsel toegang geven tot master programma's en master programma's tot doctoraatsprogramma's. Dit laat echter onverlet dat er aanvullende (inhoudelijke) eisen (kunnen) worden gesteld en/of dat er selectie plaatsvindt. Met betrekking tot zowel nationale als internationale uitwisseling geldt dit.

In relatie tot internationale uitwisseling t.a.v. studieperiodes heeft de term *automatic* betrekking op het honoreren van vooraf gemaakte afspraken m.b.t. het elders gevolgde onderwijs. Daartoe worden *learning agreements* (zie ECTS) opgesteld en door de betrokken partijen ondertekend. Een *learning agreement* vormt de basis van een *Transcript of Records*, te verlenen na de mobiliteitsperiode.

Relevante documenten:

- *Lisbon Recognition Convention* (1997): <https://www.coe.int/en/web/higher-education-and-research/lisbon-recognition-convention>

- *The European Recognition Manual for Higher Education Institutions. Practical guidelines for credential evaluators and admissions officers to provide fair and flexible recognition of foreign degrees and studies abroad. Second edition 2016:* https://www.enic-naric.net/fileusers/8220_European%20Recognition%20Manual%20Second%20Edition%20OFIN.pdf)
- *The Triangle of Automatic Recognition* (NUFFIC, February 2020): <https://www.nuffic.nl/en/publications/triangle-automatic-recognition>

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- *Automatic recognition* is binnen het Erasmusprogramma een *pressure point* in relatie tot uitwisseling van studenten. De situatie in Nederland steekt gunstig af bij die in veel andere landen, maar dat neemt niet weg dat het op Europees niveau een aandachtspunt is waar ook Nederlandse instellingen mee te maken kunnen krijgen.
- De internationale erkenning van beroepskwalificaties vindt nog niet overal plaats conform de afspraken die er in de *Lisbon Recognition Convention* over zijn gemaakt.
- Opnemen van elders gerealiseerde studieprestaties in het diplomasupplement, inclusief beoordeling.
- De positionering van de eenjarige master (60 ECTS) in de internationale context van het hoger onderwijs. De praktijk laat zien dat in veel landen eenjarige masterprogramma's geen toegang geven tot een doctoraats-/PhD-programma.

7. Doctoraal / PhD in Europese context

Binnen het Bologna proces / de Europese Hoger Onderwijsruimte is het doctoraal/PhD (EHEA) gedefinieerd als de derde cyclus. Internationaal, en ook binnen de Europa zijn er grote verschillen met betrekking tot de invulling. 22 jaar Bologna hebben die niet kunnen wegnemen. Het grootste verschil betreft de status. In 2005 is bepaald dat het beste kan worden gesproken van *doctoral candidates*, te definiëren als *early stage researchers*, die erkend dienen te worden als “*professionals – with commensurate rights – who make a key contribution to the creation of new knowledge*”.

De formele lengte van het traject verschilt per land, doorgaans van 3 tot 4 jaren; de tijd die het gemiddeld neemt in Europa om een doctoraal programma/onderzoek af te ronden ligt op 4.5 jaar. Daarnaast is de positie en status van het doctoraal per land verschillend. Deze definitie laat zowel de status van (beurs)student als die van werknemer toe.

Zowel ‘erkenning’ als ‘mobiliteit’ vormen belangrijke elementen van doctoraal programma's, die altijd een onderwijs- en onderzoekscomponent kennen. Het overgrote deel van de programma's die worden aangeboden door *doctoral schools* kennen binnen het programma een mobiliteitscomponent.

Binnen het hoger beroepsonderwijs wordt geëxperimenteerd met het *University of Applied Sciences Professional Doctorate*. In Nederland wordt gestart met een aantal *pilots*. Het ligt

voor de hand dat in deze pilots wordt gestreefd naar een zorgvuldige implementatie van de Bologna-afspraken.

Opzet en uitvoering van doctoraalprogramma's zijn een belangrijke element van de Europese Hoger Onderwijsruimte. Om die reden is ook het tiende actiepoint van het Bologna proces geformuleerd, dat vraagt om een goede afstemming tussen de Europese hoger onderwijsruimte en de Europese hoger onderzoekruimte.

Relevante documenten:

- Conclusies van het Bologna Seminar on *Doctoral Programmes for the European Knowledge Society*: <https://eua.eu/resources/publications/626:salzburg-2005---conclusions-and-recommendations.html>.
- Studie van de European University Association, gepubliceerd in 2019 op basis van een survey uitgevoerd onder onderwijsinstellingen in 2018: <https://eua.eu/downloads/publications/online%20eua%20cde%20survey%2016.01.2019.pdf>
- *The European Council for Doctoral Candidates and Junior Researchers*. De council is een officiële partner van het Bologna proces: <http://eurodoc.net>
- *EUA Council for Doctoral Education* De council biedt sinds 2008 een platform voor overleg en afstemming: <https://eua-cde.org>

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Verschil in lengte en aard van de programma's, nationaal en internationaal
- Gebruik van ECTS-studiepunten
- Invulling geven aan *Professional Doctorate* programma's die voldoen aan de Europese richtlijnen
- Opzet van de programma's, w.o. de omvang van de onderwijscomponent (te volgen instructiecolleges)
- Voorwaarden voor toelating
- Kwaliteitszorgsystemen voor *doctoral research*
- Organiseren en toekennen van *internationale doctoral joint degrees*

8. Gemeenschappelijke onderwijsprogramma's en (inter)national Joint Degrees

Gemeenschappelijke programma's vormen een belangrijke component voor intensieve samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen. Er bestaan vele vormen van gemeenschappelijke programma's van twee of meer hoger onderwijsinstellingen, waarbij er ook sprake kan zijn van gezamenlijk uitgereikte diploma's, zoals in het geval van *Joint Degree Programmes*, *Double Degree Programmes* of *Dual Degree Programmes*.

Joint Degree Programmes vormen de meest intensieve vorm van samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen. *Joint Degree Programmes* kunnen zowel in een nationale als een

internationale context worden aangeboden. Zij leiden tot één diplomacertificaat ondertekend door de toekennende instellingen. Ook wordt een gezamenlijk diplomasupplement uitgereikt. Voor deze programma's is ook een accreditatie- en kwaliteitszorgprogramma ontwikkeld, dat is gevalideerd door de 49 landen van het Bologna proces: *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes*. Dit model wordt mogelijk verder ontwikkeld tot een Europees Erkenning en Kwaliteitszorgsysteem. De komende jaren wordt de haalbaarheid hiervan onderzocht. Een belangrijke katalysator voor internationale *Joint Degree Programmes* zijn de *Erasmus Mundus Joint Master Degrees (EMJMDs)*.

Relevant document:

- *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes*:
<https://www.eqar.eu/kb/joint-programmes/>

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Helderheid omtrent en consistent gebruik van terminologie. De termen *Joint Programme*, *Joint Degree Programme*, *Double Degree Programme*, *Dual Degree Programme* worden door elkaar heen gebruikt. Er is onvoldoende duidelijkheid over de verschillen.
- Gebrek aan kennis en kennisdeling m.b.t. de voor- en nadelen van het kiezen voor een specifieke samenwerkingsvorm.
- Hoewel er Europese afspraken zijn gemaakt over het bevorderen van het organiseren van *Joint Programmes* en het verlenen van *Joint Degrees* geldt voor veel landen dat de wet- en regelgeving nog niet is aangepast op dit type programma. Veel EU lidstaten kennen nog beperkingen met betrekking tot het verlenen van een *Joint Degree* en het bijbehorende certificaat verleend namens de diploma verlenende instellingen.
- Additionele kosten van *Joint Degree Programmes* worden niet vergoed op nationaal niveau. Dat beperkt de verdere ontwikkeling ervan.
- Kennis over en ervaring met de *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes* binnen hoger onderwijsinstellingen is nog niet of beperkt aanwezig.

9. Micro-credentials

Er is binnen het hoger onderwijs momenteel veel aandacht voor het fenomeen *micro-credentials* en de certificering ervan door middel van zgn. *batches*. *Micro-credentials* moeten worden gezien in de context van hernieuwde belangstelling voor Levenslang Ontwikkelen (Life Long Learning).

De Vlaamse overheid heeft met het initiëren van het MICROBOL project inzicht proberen te verwerven met betrekking tot de betekenis van *micro-credentials* voor het Bologna proces als ook de daarmee verbonden uitdagingen. MICROBOL staat voor *Micro-credentials linked to the Bologna key commitments* en het project heeft inmiddels in kaart gebracht 'whether and how

the existing Bologna tools can be used and/or need to be adapted to be applicable to micro-credentials'. Dit heeft een set van aanbevelingen opgeleverd.

De EC heeft inmiddels met ondersteuning van een adhoc werkgroep een *European Approach to micro-credentials* ontwikkeld. Volgens de EC zal zo'n aanpak helpen "to open up learning opportunities to citizens and strengthen the role of higher education and vocational education and training institutions in lifelong learning."

Relevante documenten:

- MICROBOL project: <https://microcredentials.eu>
- MICROBOL aanbevelingen: : <https://microcredentials.eu/wp-content/uploads/sites/20/2021/07/MICROBOL-Recommendations-1.pdf>
- *A European approach to micro-credentials. Output of the Micro-credentials higher education consultation group : final report* (2021): <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/7a939850-6c18-11eb-aeb5-01aa75ed71a1>. Het rapport dient momenteel als basis voor een consultatieproces: https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/european-education-area/a-european-approach-to-micro-credentials_en

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Het aanbod van *micro-credentials*, m.n. voor werkenden wordt binnen de instellingen vooral in regionaal perspectief bekeken; er wordt nog weinig tot geen kennis genomen van internationale invalshoeken en onderzoeken naar dit onderwerp.

10. European Universities Initiative

Het idee om te komen tot een (beperkt aantal) *European Universities* werd in 2017 geïnitieerd door de Franse president Emmanuel Macron. Het initiatief is inmiddels omarmd door de Europese Commissie, dat het ziet als een mogelijkheid om de eigen agenda om tot meer samenwerking te komen tussen hoger onderwijsinstellingen binnen de EU te realiseren. Dit zou niet alleen de concurrentiepositie van het Europese hoger onderwijs met andere werelddelen moeten verbeteren, maar ook moeten bijdragen aan innovatie.

In de woorden van de Europese Commissie: "*European Universities are transnational alliances that will become the universities of the future, promoting [European values](#) and identity, and revolutionising the [quality](#) and [competitiveness](#) of European higher education.*"

Het *European Universities* initiatief maakt deel uit van het Erasmus+ programma en wordt gezien als een *flagship initiative* dat moet bijdragen aan de totstandkoming van een Europese Onderwijsruimte (EEA). Het hoofddoel volgens de EC "*of this initiative is to bring together a new generation of creative Europeans able to cooperate across languages, borders and disciplines to address societal challenges and skills shortages faced in Europe.*"

Tot nu toe hebben met name *research* universiteiten binnen de EU hebben ingezet op dit initiatief en hun alliantie / consortium een eigen profiel gegeven.

Relevant document:

- https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/european-education-area/european-universities-initiative_en

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Deelname aan dit initiatief vooral door universiteiten; ondervertegenwoordiging vanuit het hbo (nationaal en internationaal). Krijgt het hbo nog kans op een inhaalslag of zal er een tweedeling ontstaan: 'the haves and the have-nots'. De consortia van European Universities worden bijvoorbeeld meer mogelijkheden geboden voor het aanvragen van Europese subsidies.
- Structurele financiering van *European Universities* en de gevolgen wanneer deze er niet zal komen.
- Onduidelijkheid t.a.v. de bijdrage aan de ontwikkeling van het hoger onderwijs in z'n algemeenheid. Wat gaan instellingen die geen deel uitmaken van een European University hiervan merken, in positieve en negatieve zin.

11. Werkgerelateerd Leren (Work Based Learning - WBL) in het hoger onderwijs

Werkgerelateerd leren heeft tot doel de voorbereiding van studenten op een actieve rol op de arbeidsmarkt te optimaliseren. Directe aanleiding was de zgn. *Skills Gap* die bleek (en nog steeds blijkt) uit onderzoek van vele partijen, de EC zelf, maar ook consultancy firma's, de *OECD* en het *World Economic Forum*. Uit al deze onderzoeken kwam naar voren dat studenten doorgaans in onvoldoende mate werden voorbereid op de arbeidsmarkt.

Werkgerelateerd leren kan worden onderscheiden in diverse vormen van actieve voorbereiding op de arbeidsmarkt, waaronder de beroepsoriënterende stage (onderdeel van het onderwijsprogramma), *traineeships* (aanvullende gestructureerde cursus) – bedoeld als expliciete voorbereiding op een bepaalde beroepssector na voltooiing van een HO opleiding – en ondernemerschap .

Voor hbo-opleidingen in Nederland geldt dat de actieve voorbereiding op de arbeidsmarkt structureel onderdeel uitmaakt van een opleiding. Dit is doorgaans ook het geval voor het onderwijs dat in andere Europese landen wordt aangeboden door *Universities of Applied Sciences*.

Dit geldt in mindere mate voor veel universitaire opleidingen. De meerwaarde van WBL wordt in deze sector nog niet altijd voldoende onderkend als onderdeel van een academisch leerproces. Dit heeft alles te maken met onvoldoende kennis en ervaring binnen universiteiten met betrekking tot de bijdrage die WBL kan leveren. Er is ook onbekendheid met modellen voor WBL die ontwikkeld zijn binnen diverse *Knowledge Alliance* projecten. Een voorbeeld

hiervan is het project WEXHE – *Integrating Entrepreneurship and Work Experience in Higher Education*. Het geeft bijvoorbeeld overzichten van de generieke leeruitkomsten verbonden aan WBL. Dit materiaal en dat van soortgelijke projecten, waarmee universiteiten doorgaans niet bekend zijn, helpt niet alleen de rol van WBL binnen opleidingen, maar ook de potentiële arbeidsmarktpositie van afgestudeerden, te versterken. Ze brengen ook de rol en verantwoordelijkheden van organisaties / bedrijven in beeld die stages en *traineeships* aanbieden. Kwaliteitszorg op het gebied van WBL wordt internationaal als een aandachtspunt gezien.

Relevante documenten:

- *UK Quality Code, Advice and Guidance: Work-Based Learning*:
<https://www.qaa.ac.uk/quality-code/advice-and-guidance/work-based-learning>
- WEXHE: Integrating Entrepreneurship and Work Experience in Higher Education:
<https://wexhe.eu>

Geïdentificeerde aandachtspunten:

- Kennis over werkgerelateerd leren is binnen universiteiten nog beperkt. De voordelen voor zowel studenten, hoger onderwijsinstellingen en werkgevers van deze onderwijsvorm worden binnen universiteiten onvoldoende onderkend.
- Ontoereikende kennis van (wetenschappelijke) literatuur over het nut van WBL bij in het bijzonder universitaire instellingen.
- Er wordt geen of onvoldoende gebruik gemaakt van inzichten en instrumenten die de uitkomst zijn van Europese projecten, zoals die zijn ontwikkeld door bijvoorbeeld het project *Integrating Entrepreneurship and Work Experience in Higher Education* (WEXHE):
<https://wexhe.eu>
- Een betrouwbaar kwaliteitszorginstrumentarium, gebaseerd op helder geformuleerde leeruitkomsten, geformaliseerde afspraken op basis van een contract ondertekend door alle betrokken partijen ten aanzijn van begeleiding en beoordeling.

Overzicht Europese termen

NL term	ENG term	Wat is/wil het?	Wie betreft het?
Europa	Europe	Een van de zes werelddelen, geografisch	51 landen in Europa
Europese Unie (EU)	European Union (EU)	Samenwerkingsverband in Europa	27 landen lid van de EU
Europese Economische Ruimte (EER)	European Economic Area (EEA)	Europese interne markt	EU + In Noorwegen, IJsland, Liechtenstein
Europese Vrijhandelsassociatie (EVA)	European Free Trade Area (EFTA)	Samenwerkingsverband ter bevordering van handel tussen EER en 'niet-EU' Europese landen	Naast Noorwegen, IJsland, Liechtenstein ook Zwitserland
Europese Commissie (EC)	European Commission (EC)	Helpt met vormgeven van EU's strategie, stelt EU wetten en beleid voor, monitort implementatie ervan en budget management. Ook rol in ondersteunen internationale ontwikkeling en hulp. In het geval van het onderwijs gaat het om aanbevelingen.	27 commissioners geleid door een president, runt inhoudelijk georiënteerde directoraten en agentschappen.
Europese Raad (ER)	European Council	Definieert EU's overkoepelende politieke richting en prio's	Staatshoofden en regeringsleiders 27 EU-lidstaten, voorzitter ER en voorzitter EC
Europees Parlement (EP)	European Parliament	Samen met de ER bevoegd om wetgevingsvoorstellen aan te nemen, wijzigen en besluiten over EU-begroting.	Leden gekozen door kiezers in de EU-lidstaten
Europese hoger onderwijsruimte	European Higher Education Area (EHEA)	Bologna landen (landen aangesloten Bolognaproces)	49 landen, plus de Europese Commissie (Albanië, Andorra, Armenië, Azerbeidzjan, België, Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Georgië, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, IJsland, Kazachstan, Kroatië, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Luxemburg, Macedonië, Malta, Moldavië, Montenegro, Nederland, Noorwegen, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Rusland, San Marino, Servië, Slowakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Turkije, Vaticaanstad, het Verenigd Koninkrijk, Zweden, Zwitserland, Wit Rusland.)
Europese onderwijsruimte	European Education Area (EEA)		
Erasmus+ (E+)	Erasmus+	EU-[gefinancierd] programma voor onderwijs, opleiding, jeugd en sport (2014-2020)	Mogelijkheden voor de hele wereld. Betrokken landen moeten wel

			erkend zijn als partnerland door EU. Er worden 14 regio's onderscheiden.
Programmatalanden Erasmus+	Programme countries	Deelname aan veel acties is beperkt tot lidstaten en geassocieerde landen.	EU-landen (27) en aantal (7) landen buiten de EU (o.a. Turkije, Verenigd Koninkrijk (tot 31 dec. 2020))
Partnerlanden Erasmus+	Partner countries		Partner-buurlanden (e.g. Westelijke Balkan landen) en landen over de wereld.

Samenhang tussen verschillende Europese beleidslijnen

	Bologna Communiqué	European Education Area	Erasmus (2021-2028) - ECHE	Link met dit stuk
Social / Civic dimension	An inclusive EHEA. Equitable access to higher education. Full support to complete studies and training.	Inclusion and gender equality • Pathways to School Success • 50 centres of excellence for VET • European Approach to micro-credentials • Gender-sensitive teaching	Encouraging the participation of individuals with fewer opportunities in the programme. Promoting civic engagement and encouraging students and staff to get involved as active citizens before, during and after their participation in a mobility or project. Respect in full the principles of non-discrimination, transparency and inclusion set out in the programme.	(§1) Erasmus-programma/ECHE
Innovation dimension	An innovative EHEA. HEIs are supported in intensifying their search for solutions to societal challenges. Meeting SDG goals by 2030. Swift updating of knowledge, skills and competences.	Green and digital transitions • Education for Climate Coalition • Greening of education infrastructure • Council Recommendation on education for environmental sustainability • Digital Education Action Plan	Promoting environmentally friendly practices in all activities related to the Programme. Green Erasmus.	(§1) Erasmus-programma/ECHE (§3) Mobiliteit: fysiek en virtueel (§9) Micro-credentials (§11) Work Based Learning
Collaboration dimension	An interconnected EHEA. Shared frameworks and tools that facilitate and enhance international cooperation and reform, exchange of knowledge and mobility of staff and students.	Geopolitical dimension • Team Europe approach • Strengthen cooperation with strategic global partners • Expand international dimension of Erasmus+	New opportunities to collaborate with excellent non-EU partners as well.	(§1) Erasmus-programma/ECHE
Academic dimension	Making student-centred learning a reality. The student is an active participant in determining their studies. Mechanisms for flexible learning pathways are implemented.	Quality in education and training • Boost basic and transversal skills • More mobility and cooperation opportunities • Support lifelong acquisition of language competences • Develop a European perspective in education	Ensure the quality of the mobility activities and of the cooperation projects throughout the application and implementation phases. Erasmus (2021-2027) is a programme for all levels of education.	(§2) ECTS (§1) Erasmus-programma/ECHE (§5) Interne en externe KZ (§9) Micro-credentials (§11) Work Based Learning

Academic dimension	<p>Fostering future teaching. Teaching and research should be equally important. Teachers should be supported in the professional development.</p>	<p>Teachers and trainers ● 25 Erasmus Teacher Academies ● European guidance for national career frameworks ● European Innovative Teaching Award</p>	<p>Staff mobility: "It is recommended that staff training mobility should be part of the human resource / professional development policy of the HEI."</p>	
Academic dimension	<p>Strengthening HEI's capacity to support learning and teaching. Effective strategies for operating in a digital world. Foster collaboration initiatives and platforms for exchange.</p>	<p>Higher education ● European Universities full roll-out ● Development of a European Degree ● Legal statute for alliances of universities ● Erasmus+ Mobile App</p>	<p>Undertaking the necessary steps to implement digital mobility management in line with the technical standards of the European Student Card Initiative. EU programmes as a mean to increase quality in teaching and learning; more virtual and blended mobility + IT platforms;</p>	<p>(§4) Kwalificatieraamwerken (§5) Interne en externe KZ (§10) European Universities initiative</p>

